

LAYLO XONIM HAMID AFANDI QIZI ADABIY MEROSI

Abduqaxorova Farzona Baxtiyorjon qizi,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti.

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v18i.1614>

MAQOLA HAQIDA/ О СТАТЬЕ

Qabul qilindi: 15-aprel 2026-yil

Tasdiqlandi: 17-aprel 2026-yil

Jurnal soni: 18-A

Maqola raqami: 54

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ

СЛОВА

Muhammad Rahimxon, adabiy muhit, devon, nusxa, "Basmala", janr, g'azal, mustazod

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada hozirgi kunda matnshunoslik sohasida olib borilayotgan tadqiqotlardan biri haqida so'z yuritiladi. Laylo xonim Hamid Afandi qizi hayoti va ijodiy faoliyati haqidagi izlanishlarning bir qismi o'rganildi va ma'lum bir natijalar olindi. Uning hozirgi kunda Abu Rayxon Beruniy nomidagi qo'lyozmalar institutida saqlanayotgan ikki devoni aniqlandi. Bu devonlar Xorazm adabiy muhiti bilan bog'liqligi, Muhammad Rahimxon davrida ko'chirilgan nusxalar ekanligi aniqlandi. Devondagi she'rlar tasnifi qisqacha berildi. Mazkur tadqiqot Laylo xonim Hamid Afandi qizining adabiy merosini matnshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda shoira devonlarining qo'lyozma nusxalari, ularning yaratilish davri, tarkibi va janri xususiyatlari ilmiy asosda o'rganiladi. Tadqiqot natijasida Laylo ijodining Xorazm adabiy muhitidagi o'rni, uning boshqa shoirlar bilan adabiy aloqalari hamda devon tuzish an'analari bilan bog'liqligi yoritib beriladi. Shuningdek, qo'lyozmalarining paleografik va kodikologik jihatlarini ham qisqacha tavsiflanib, ularning ilmiy va madaniy ahamiyati asoslab beriladi.

ABOUT THE PAPER

Accepted: 15 april 2026

Approved: 17 april 2026

Volume: 18-A

Paper number: 54

KEYWORDS

Muhammad Rahimxon, literary environment, divan, copy, "Basmala", genre, ghazal, mustazod

ANNOTATION

This article discusses one of the studies currently being conducted in the field of textual studies. Part of the research on the life and creative activity of Layla Khanum Hamid Afandi qizi was studied and certain results were obtained. Two of her divans, currently kept at the Abu Raykhan Beruni Institute of Manuscripts, were identified. It was determined that these divans are related to the Khorezm literary environment and are copies copied during the time of Muhammad Rahimkhan. A brief classification of the poems in the divans is given. This study focuses on a textual analysis of the literary heritage of Layla Khanum, daughter of Hamid Afandi, examining the manuscript copies of her divans, their historical context, structure, and genre characteristics. The research highlights her role within the Khorezm literary environment, her creative connections with contemporaries, and her contribution to the tradition of divan compilation. Additionally, the study provides a brief description of the paleographic and codicological features of the manuscripts, emphasizing their scholarly and cultural significance.

Kirish. Xorazm adabiy muhiti haqida gap ketar ekan shu o'rinda Muhammad Rahimxon Feruz nomini ta'kidlab o'tish joiz. Negaki saltanatda mana shunday adabiy muhit yaratilishiga sabab bo'lgan shaxs Muhammad Rahimxondir. U Feruz taxallusi bilan ijod qilgan. Xorazmning eng so'nggi mustaqil xoni. Xorazm XIX asr oxiri – XX asr boshlarida nihoyatda tahlilka davri boshdan kechirayotgan bir payt edi. Rossiya bu paytda xonliklar ustiga bostirib kelayotgan, ularni o'z mustamlakasiga aylantirish maqsadida turli yo'llarni izlayotgan davrda, taxt tepasiga kelgan Muhammad Rahimxon Soniy o'z hukmronligi ostida ilm egalari jamlay oldi. Xorazm adabiy muhiti shunchalik ko'p ilm ahlini birlashtirganki, shu kungacha qanchadan qancha olimlar, taqiqotchilar tomonidan o'rganilishiga qaramay, hali hamon yana ko'plab yosh taqiqotchilar uchun taqiqot obyekti bo'lib kelmoqda.

Saltanatda adabiy muhit yaratilishi hukmron tabaqa vakillariga ko'p jihatdan bog'liq, ayniqsa, boshqaruvchiga. Qachonki shoh ilmi bo'lar ekan, shunda qo'l ostidagilari ham uning yo'lidan boradi. Adabiy muhit yaratishning talablaridan biri ham aynan shu, ya'ni hukmronlikda adabiy muhit yaratishga shart-sharoit bo'lishi birinchi talab bo'lsa, hukmdorning o'zi ham ilm, adabiyotga yaqin bo'lishi, ilm ahli bilan bo'lishi yana bir asosiy talablardan. Muhammad Rahimxon II mana shunday shaxs bo'lgan. Ilm ahllarini bir joyga to'play olgan. Bu davrda ko'plab shoir, yozuvchilar ijod qildi. Chindan ham Xivada adabiy harakat ko'proq ma'rifatparvar podshoh, "Feruz" taxallusi bilan she'rlar yozgan Muhammad Rahimxon II atrofida rivoj topdi. Muhammad Rahimxon Soniy — Feruz (1844-1910) saroyda adabiy muhit maydonga keltirdi. 1864 -yili 20 yoshida taxtga chiqib, salkam 47 yil hukmronlik qilgan bu xon, uni yaqindan bilgan ko'pchilik taqiqotchilar fikricha, O'rta Osiyo xonlari orasida eng aqllisi, eng ziyolisi edi. U "usuli jadid"ga yo'l berdi, ruslar kelmasdan ancha ilgari Xivaga toshbosma olib keldi. Uning topshirig'i bilan Ahmad Tabibiy (1869-1911) "Majmuatush-shuaroyni Feruzshohiy" ("Feruzshoh shoiri antologiyasi")ni tuzadi. 30 shoimning she'ridan namuna beradi. Ular orasida Komil Xorazmiy (1825-1899), Muhammadrasul Mirzo (1840-1922), Avaz O'tar (1884-1919) kabi xilma-xil ko'lam va qudratdagi shoirlar bor.

Adabiyotlar tahlili. Xorazm adabiy muhiti, devonchilik an'analari hamda matnshunoslik masalalari o'zbek adabiyotshunosligida muhim yo'nalishlardan biri sifatida izchil o'rganib kelinmoqda. Ayniqsa, Begali Qosimovning taqiqotlari milliy uyg'onish davri adabiyotini tizimli ravishda yoritib berishi bilan ahamiyatlidir. Olim o'z asarida Xorazm

muhitini ma'rifatparvarlik harakati bilan bog'liq holda tahlil qilib, bu davrda saroy atrofida shakllangan ijodiy muhitning o'ziga xos jihatlarini ochib beradi. Jumladan, adabiy muhitning shakllanishida hukmdor shaxsining o'rni alohida ta'kidlanadi [1, 112-b.]. Bu fikr Laylo ijodini o'rganishda ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xorazm tarixnavislik maktabining yirik vakillaridan biri Bayoniy o'zining "Shajarayi Xorazmshohiy" asarida saroy muhitidagi ilmiy-adabiy hayotni bevosita kuzatuvchi sifatida tasvirlaydi. Asarda Muhammad Rahimxon II davrida kitobxonlik, adabiy suhbatlar va ilmiy majlislar keng yo'lga qo'yilgan qayd etiladi [8, 59-b.]. Bu ma'lumotlar Laylo kabi ijodkorlarning shakllanishi aynan shu muhit bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Matnshunoslik nuqtayi nazaridan qaralganda, qo'lyozma manbalarni o'rganish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Bu borada Matnshunoslikka oid zamonaviy taqiqotlarda qo'lyozmalarni tavsiflash, ularning paleografik va kodikologik xususiyatlarini aniqlash asosiy vazifalardan biri sifatida belgilanadi [3, 74-b.]. Xususan, qo'lyozma nusxalarining yaratilish davri, kotibi, yozuv uslubi va materiallari matnning ishonchligini belgilovchi muhim omillar sifatida talqin qilinadi.

Shuningdek, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharq qo'lyozmalari instituti tomonidan nashr etilgan kataloglar qo'lyozma manbalarni ilmiy muomalaga kiritishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu kataloglarda saqlanayotgan devonlar, ularning inventar raqamlari, qisqacha tavsifi va holati haqida aniq ma'lumotlar berilgan [4, 215-b.]. Laylo devonlarining aniqlanishi va tavsifi ham aynan shu turdagi manbalarga tayanadi.

Xorazm adabiy muhitini o'rganishda Ahmad Tabibiy tomonidan tuzilgan "Majmuatush-shuaroyni Feruzshohiy" tazkiri ham muhim manba sanaladi. Unda Feruz davrida yashab ijod qilgan shoirlar haqida qisqacha ma'lumotlar va ularning she'rlaridan namunalari keltirilgan bo'lib, bu davr adabiy jarayonining ko'lami va rang-barangligini ko'rsatadi [7, 18-b.]. Bu esa Laylo ijodini zamondoshlari bilan qiyosiy o'rganish imkonini beradi.

Bundan tashqari, o'zbek adabiyoti tarixiga bag'ishlangan umumiy taqiqotlarda ham Xorazm adabiy muhitiga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashr etgan ko'p jildli "O'zbek adabiyoti tarixi" asarida XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi adabiy jarayonlar tizimli yoritilib, devonchilik an'analari va janrlar taraqqiyoti haqida muhim ilmiy xulosalar berilgan [2, 334-b.].

Ko'rib chiqilgan adabiyotlar Laylo adabiy merosini o'rganishda mustahkam nazariy va manbaviy asos yaratadi. Ular orqali Xorazm adabiy

muhitining o'ziga xosligi, devon tuzish an'analari, qo'lyozma manbalar bilan ishlash metodlari hamda shoiri ijodining tarixiy-adabiy kontekstdagi o'rni aniqlashtiriladi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar Laylo ijodi hali to'liq o'rganilmaganini, ayniqsa, uning hayoti va ijodiy aloqalari masalasida qo'shimcha izlanishlar olib borish zarurligini ham ko'rsatadi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda Laylo xonim Hamid Afandi qizi adabiy merosini o'rganishda bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, tarixiy-qiyosiy metod asosida shoiri ijodi Xorazm adabiy muhitida faoliyat yuritgan boshqa ijodkorlar merosi bilan solishtirildi. Bu yondashuv Layloning adabiy jarayondagi o'rni va o'ziga xos jihatlari aniqlash imkonini berdi.

Shuningdek, matnshunoslik tahlili asosiy metod sifatida qo'llanilib, qo'lyozma devonlarning tuzilishi, nusxalari, yozuv uslubi, janriy tarkibi va ichki tartibi o'rganildi. Bu borada Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharq qo'lyozmalari instituti fondida saqlanayotgan qo'lyozmalar asosiy manba vazifasini bajardi. Qo'lyozmalarni tavsiflashda ularning paleografik va kodikologik xususiyatlariga ham e'tibor qaratildi.

Bundan tashqari, tavsifiy va tasnifiy metodlar yordamida devondagi she'rlar janrlar kesimida guruhlandi, ularning miqdoriy va mazmuniy ko'rsatkichlari aniqlashtirildi. Analitik yondashuv orqali esa she'riy namunalar mazmuni, badiiy xususiyatlari va an'anaviy janr talablari bilan uyg'unligi tahlil qilindi.

Natijada qo'llangan metodlar majmuasi Laylo adabiy merosini kompleks tarzda o'rganish, uning ilmiy tavsifini berish va Xorazm adabiy muhitidagi o'rni asoslash imkonini yaratdi.

Natijalar. Shoir va tarixchi Bayoniy shoh va shoir Feruz zamonida ko'plab madrasalar qurilganini, matbaachilik yo'lga qo'yilganini, kitobxonlik avj olganini, xonning o'zi ularning barchasiga bosh-qosh bo'lganini yozadi. [1] Bundan tashqari, uning topshirig'i bilan adabiy kechalar ham tashkillashtirilgan. Bayoniyning "Shajarayi Xorazmshohiy" asarida ushbu fikrlar keltirilgan. "Xon hazratlari haftada ikki kun: juma va dushanba oqshomlarida ulamo bilan suhbat tuzub, kitobxonlik etdurur erdilar. Andog'kim, Yusufhoji oxund va Ismoilxo'ja oxund va Xudoybergan oxund va olimu ulum ma'qul va manqulda Mullo Muhammadrasul va faqiri haqir majlisi humoyunlarig'a haftada ikki martaba hozir bo'lub, kitobxonlik etar erduk. Goho domla Muhammadrasul bila ikkovimiz kirib, suhbat humoyunlarida kitobxonlik bo'lur erdi va sipohiyalar va to'ralami ham kitobxonlik etarga targ'ib etar erdilar. Bas, hamma kitobxon bo'ldilar". [8.59]

Qanchadan qancha devonlar, bayozlar tartib berildi. Hozirgi kunga qadar ularning nodir namunalari kutubxonalarda saqlanib kelinmoqda. O'sha davrda shoh buyrug'i bilan kotiblar tomonidan ko'plab devonlar ko'chirilgan va nusxalari hozirgacha yetib kelgan. Devon tuzish an'anasi sharq adabiyotida qadimdan mavjud bo'lib kelgan. Devon tartib berishning o'ziga xos shartlari mavjud bo'lib, barcha ham bu talablarni bajara olmagan. Devon shoirning o'zi yoki muhlislari va shogirdlari tomonidan tuzilishi mumkin. Bu she'riy to'plamni tuzish uchun shoir ijodida arab alifbosi tartibida, ya'ni qo'qiyalanib keladigan so'zlarning oxirgi harflari arab alifbosidagi harflar bilan tugallangan she'rlar mavjud bo'lishi zarur. Devon tartib berish shoirning ijodiy samaradorligini va yetukligining belgisi sifatida ko'rilgan.

Biz o'rganayotgan mavzu aynan mana shu davr bilan uzviy bog'langan bo'lib, aynan shu adabiy muhitning bir a'zosi sifatida namoyon bo'ladi. Laylo adabiy merosini o'rganish tadqiqot obyektimiz hisoblanib, tadqiqot markazida Xorazm adabiy muhiti turadi. Shoiri asli kim, qayerdan va qanday qilib bu davraga kirganligi haqida izlanishlar o'tkazmoqdamiz, lekin hayoti haqida ma'lumotlar ko'p emas. 1848-yil Turkiyada vafot etganligi haqida ilmiy adabiyotlarda ma'lumotlar keltirilgan. Hozirgi kunda Sharq qo'lyozmalari institutida 918 va 6680 invitar raqamlari ostida 2 ta devoni nusxalari saqlanib kelinmoqda. Bu devonlar boshqa shoirilar devonlari bilan bir to'plam ostida birlashtirilgan. Bu invitar raqamlar ostida yana bir nechta shoirilarning ham devonlari bor.

Bu ikki qo'lyozma nusxalari hijriy 1231, milodiy 1816-yilda Muhammad Rahim Bahodirxon buyrug'i ostida ko'chirilgan. 918 invitar raqamli devoni nisbatan to'liq, u janrlar xilma-xilligini o'z ichiga olgan. 6680 invitar raqamli qo'lyozma avvalgi qo'lyozmaning aynan nusxasi, lekin to'liq bo'lmagan nusxa hisoblanadi. Bu nusxada arab alifbosidagi barcha harflar bilan tugallangan g'azallarni va ba'zi janrlarni qamrab olgan xolos. Ikkala nusxa ham an'anaviy "Basmala" bilan boshlangan. Birinchi nusxada basmaladan so'ng munajat berilgan, ammo ikkinchi nusxada to'g'ridan-to'g'ri g'azal janri keltiriladi. She'rlar jadval ichiga olingan bo'lib, unga tilla suvi yuritilgan, bir asrdan oshibdik, varoqlari haligacha tiniq va yangidek saqlanib kelinmoqda. Bundan ko'rinadiki, kitobga sifatli qog'oz ishlatilgan. Yo'zuvi nastaliq, tili turkiyda bitilgan. Har varoqda poyg'irlari berib o'tilgan va ichki unvonlari ham mavjud. Kolofon qismida kotib tomonidan qo'lyozmaning yozilgan yili ya'ni 1816-yil Muhammad Rahimxon buyrug'i ostida bitilganligi ma'lum qilingan.

Asarning janrlariga to'xtaladigan bo'lsak, qo'lyozmada ularning xilma-xilligini ko'rishimiz mumkin. 918-raqamli qo'lyozma Basmala va undan keyin munajat bilan davom etadi. Undan so'ng esa muxammas na't o'rin olgan. Shundan so'ng janrlar ketma-ketligida marsiya, qasida, tarix, g'azal, mustazod, tarkibband, taxmis, naziralar, undan so'ng ruboiyyot va mufradot bilan yakunlangan. Marsiyalar ma'lum bir shaxslarning vafoti munosabati bilan yozilgan bo'lsa qasidalari shohni ulug'lash yoki janglardagi g'alaba munosabati bilan yozilgan. Qo'lyozmada jami 49 ta tarix keltirilgan bo'lib, ular ham ayrim shaxslarga, shuningdek ma'lum bir voqeaga bag'ishlangan. Misol uchun bir tarix Fotima sulton, boshqasi Ruqiya sultonga bag'ishlangan bo'lib, ularning tug'ilishini go'yoki osmonda chiqqan yangi oyga qiyoslagan va hukmdorning bu xabardagi xursandchiligi tasvirlangan.

Devondagi asosiy janr g'azal va devon yaratilishi shartlaridan asosiyi ham aynan mana shu janr. Asarda arab alifbosidagi harflar bilan tugallangan g'azallar katta qismni egallagan bo'lib, har bir harfga turli miqdorda g'azal kiritilgan. Ba'zilariga bittadan, ba'zilariga 11 yoki 12 tadan ham kiritilganini guvohi bo'lishimiz mumkin. 1 harfida 5 ta g'azal va 1 mustazod, 2 harfida 4 ta g'azal, 3 harfida 1 g'azal va 1 mustazod, 4 harfida 1 ta g'azal, 5 harfida 2 ta g'azal, 6 harfida 1 ta, 7 harfida 2 ta, 8 harfida 1 ta, 9 harfida 1 ta, 10 harfida 1 ta, 11 harfida 1 ta, 12 harfida 1 ta, 13 harfida 1 ta, 14 harfida 1 ta, 15 harfida 1 ta, 16 harfida 1 ta, 17 harfida 1 ta, 18 harfida 1 ta, 19 harfida 1 ta, 20 harfida 1 ta, 21 harfida 1 ta, 22 harfida 1 ta, 23 harfida 1 ta, 24 harfida 1 ta, 25 harfida 1 ta, 26 harfida 1 ta, 27 harfida 1 ta, 28 harfida 1 ta, 29 harfida 1 ta, 30 harfida 1 ta, 31 harfida 1 ta, 32 harfida 1 ta, 33 harfida 1 ta, 34 harfida 1 ta, 35 harfida 1 ta, 36 harfida 1 ta, 37 harfida 1 ta, 38 harfida 1 ta, 39 harfida 1 ta, 40 harfida 1 ta, 41 harfida 1 ta, 42 harfida 1 ta, 43 harfida 1 ta, 44 harfida 1 ta, 45 harfida 1 ta, 46 harfida 1 ta, 47 harfida 1 ta, 48 harfida 1 ta, 49 harfida 1 ta, 50 harfida 1 ta, 51 harfida 1 ta, 52 harfida 1 ta, 53 harfida 1 ta, 54 harfida 1 ta, 55 harfida 1 ta, 56 harfida 1 ta, 57 harfida 1 ta, 58 harfida 1 ta, 59 harfida 1 ta, 60 harfida 1 ta, 61 harfida 1 ta, 62 harfida 1 ta, 63 harfida 1 ta, 64 harfida 1 ta, 65 harfida 1 ta, 66 harfida 1 ta, 67 harfida 1 ta, 68 harfida 1 ta, 69 harfida 1 ta, 70 harfida 1 ta, 71 harfida 1 ta, 72 harfida 1 ta, 73 harfida 1 ta, 74 harfida 1 ta, 75 harfida 1 ta, 76 harfida 1 ta, 77 harfida 1 ta, 78 harfida 1 ta, 79 harfida 1 ta, 80 harfida 1 ta, 81 harfida 1 ta, 82 harfida 1 ta, 83 harfida 1 ta, 84 harfida 1 ta, 85 harfida 1 ta, 86 harfida 1 ta, 87 harfida 1 ta, 88 harfida 1 ta, 89 harfida 1 ta, 90 harfida 1 ta, 91 harfida 1 ta, 92 harfida 1 ta, 93 harfida 1 ta, 94 harfida 1 ta, 95 harfida 1 ta, 96 harfida 1 ta, 97 harfida 1 ta, 98 harfida 1 ta, 99 harfida 1 ta, 100 harfida 1 ta, 101 harfida 1 ta, 102 harfida 1 ta, 103 harfida 1 ta, 104 harfida 1 ta, 105 harfida 1 ta, 106 harfida 1 ta, 107 harfida 1 ta, 108 harfida 1 ta, 109 harfida 1 ta, 110 harfida 1 ta, 111 harfida 1 ta, 112 harfida 1 ta, 113 harfida 1 ta, 114 harfida 1 ta, 115 harfida 1 ta, 116 harfida 1 ta, 117 harfida 1 ta, 118 harfida 1 ta, 119 harfida 1 ta, 120 harfida 1 ta, 121 harfida 1 ta, 122 harfida 1 ta, 123 harfida 1 ta, 124 harfida 1 ta, 125 harfida 1 ta, 126 harfida 1 ta, 127 harfida 1 ta, 128 harfida 1 ta, 129 harfida 1 ta, 130 harfida 1 ta, 131 harfida 1 ta, 132 harfida 1 ta, 133 harfida 1 ta, 134 harfida 1 ta, 135 harfida 1 ta, 136 harfida 1 ta, 137 harfida 1 ta, 138 harfida 1 ta, 139 harfida 1 ta, 140 harfida 1 ta, 141 harfida 1 ta, 142 harfida 1 ta, 143 harfida 1 ta, 144 harfida 1 ta, 145 harfida 1 ta, 146 harfida 1 ta, 147 harfida 1 ta, 148 harfida 1 ta, 149 harfida 1 ta, 150 harfida 1 ta, 151 harfida 1 ta, 152 harfida 1 ta, 153 harfida 1 ta, 154 harfida 1 ta, 155 harfida 1 ta, 156 harfida 1 ta, 157 harfida 1 ta, 158 harfida 1 ta, 159 harfida 1 ta, 160 harfida 1 ta, 161 harfida 1 ta, 162 harfida 1 ta, 163 harfida 1 ta, 164 harfida 1 ta, 165 harfida 1 ta, 166 harfida 1 ta, 167 harfida 1 ta, 168 harfida 1 ta, 169 harfida 1 ta, 170 harfida 1 ta, 171 harfida 1 ta, 172 harfida 1 ta, 173 harfida 1 ta, 174 harfida 1 ta, 175 harfida 1 ta, 176 harfida 1 ta, 177 harfida 1 ta, 178 harfida 1 ta, 179 harfida 1 ta, 180 harfida 1 ta, 181 harfida 1 ta, 182 harfida 1 ta, 183 harfida 1 ta, 184 harfida 1 ta, 185 harfida 1 ta, 186 harfida 1 ta, 187 harfida 1 ta, 188 harfida 1 ta, 189 harfida 1 ta, 190 harfida 1 ta, 191 harfida 1 ta, 192 harfida 1 ta, 193 harfida 1 ta, 194 harfida 1 ta, 195 harfida 1 ta, 196 harfida 1 ta, 197 harfida 1 ta, 198 harfida 1 ta, 199 harfida 1 ta, 200 harfida 1 ta, 201 harfida 1 ta, 202 harfida 1 ta, 203 harfida 1 ta, 204 harfida 1 ta, 205 harfida 1 ta, 206 harfida 1 ta, 207 harfida 1 ta, 208 harfida 1 ta, 209 harfida 1 ta, 210 harfida 1 ta, 211 harfida 1 ta, 212 harfida 1 ta, 213 harfida 1 ta, 214 harfida 1 ta, 215 harfida 1 ta, 216 harfida 1 ta, 217 harfida 1 ta, 218 harfida 1 ta, 219 harfida 1 ta, 220 harfida 1 ta, 221 harfida 1 ta, 222 harfida 1 ta, 223 harfida 1 ta, 224 harfida 1 ta, 225 harfida 1 ta, 226 harfida 1 ta, 227 harfida 1 ta, 228 harfida 1 ta, 229 harfida 1 ta, 230 harfida 1 ta, 231 harfida 1 ta, 232 harfida 1 ta, 233 harfida 1 ta, 234 harfida 1 ta, 235 harfida 1 ta, 236 harfida 1 ta, 237 harfida 1 ta, 238 harfida 1 ta, 239 harfida 1 ta, 240 harfida 1 ta, 241 harfida 1 ta, 242 harfida 1 ta, 243 harfida 1 ta, 244 harfida 1 ta, 245 harfida 1 ta, 246 harfida 1 ta, 247 harfida 1 ta, 248 harfida 1 ta, 249 harfida 1 ta, 250 harfida 1 ta, 251 harfida 1 ta, 252 harfida 1 ta, 253 harfida 1 ta, 254 harfida 1 ta, 255 harfida 1 ta, 256 harfida 1 ta, 257 harfida 1 ta, 258 harfida 1 ta, 259 harfida 1 ta, 260 harfida 1 ta, 261 harfida 1 ta, 262 harfida 1 ta, 263 harfida 1 ta, 264 harfida 1 ta, 265 harfida 1 ta, 266 harfida 1 ta, 267 harfida 1 ta, 268 harfida 1 ta, 269 harfida 1 ta, 270 harfida 1 ta, 271 harfida 1 ta, 272 harfida 1 ta, 273 harfida 1 ta, 274 harfida 1 ta, 275 harfida 1 ta, 276 harfida 1 ta, 277 harfida 1 ta, 278 harfida 1 ta, 279 harfida 1 ta, 280 harfida 1 ta, 281 harfida 1 ta, 282 harfida 1 ta, 283 harfida 1 ta, 284 harfida 1 ta, 285 harfida 1 ta, 286 harfida 1 ta, 287 harfida 1 ta, 288 harfida 1 ta, 289 harfida 1 ta, 290 harfida 1 ta, 291 harfida 1 ta, 292 harfida 1 ta, 293 harfida 1 ta, 294 harfida 1 ta, 295 harfida 1 ta, 296 harfida 1 ta, 297 harfida 1 ta, 298 harfida 1 ta, 299 harfida 1 ta, 300 harfida 1 ta, 301 harfida 1 ta, 302 harfida 1 ta, 303 harfida 1 ta, 304 harfida 1 ta, 305 harfida 1 ta, 306 harfida 1 ta, 307 harfida 1 ta, 308 harfida 1 ta, 309 harfida 1 ta, 310 harfida 1 ta, 311 harfida 1 ta, 312 harfida 1 ta, 313 harfida 1 ta, 314 harfida 1 ta, 315 harfida 1 ta, 316 harfida 1 ta, 317 harfida 1 ta, 318 harfida 1 ta, 319 harfida 1 ta, 320 harfida 1 ta, 321 harfida 1 ta, 322 harfida 1 ta, 323 harfida 1 ta, 324 harfida 1 ta, 325 harfida 1 ta, 326 harfida 1 ta, 327 harfida 1 ta, 328 harfida 1 ta, 329 harfida 1 ta, 330 harfida 1 ta, 331 harfida 1 ta, 332 harfida 1 ta, 333 harfida 1 ta, 334 harfida 1 ta, 335 harfida 1 ta, 336 harfida 1 ta, 337 harfida 1 ta, 338 harfida 1 ta, 339 harfida 1 ta, 340 harfida 1 ta, 341 harfida 1 ta, 342 harfida 1 ta, 343 harfida 1 ta, 344 harfida 1 ta, 345 harfida 1 ta, 346 harfida 1 ta, 347 harfida 1 ta, 348 harfida 1 ta, 349 harfida 1 ta, 350 harfida 1 ta, 351 harfida 1 ta, 352 harfida 1 ta, 353 harfida 1 ta, 354 harfida 1 ta, 355 harfida 1 ta, 356 harfida 1 ta, 357 harfida 1 ta, 358 harfida 1 ta, 359 harfida 1 ta, 360 harfida 1 ta, 361 harfida 1 ta, 362 harfida 1 ta, 363 harfida 1 ta, 364 harfida 1 ta, 365 harfida 1 ta, 366 harfida 1 ta, 367 harfida 1 ta, 368 harfida 1 ta, 369 harfida 1 ta, 370 harfida 1 ta, 371 harfida 1 ta, 372 harfida 1 ta, 373 harfida 1 ta, 374 harfida 1 ta, 375 harfida 1 ta, 376 harfida 1 ta, 377 harfida 1 ta, 378 harfida 1 ta, 379 harfida 1 ta, 380 harfida 1 ta, 381 harfida 1 ta, 382 harfida 1 ta, 383 harfida 1 ta, 384 harfida 1 ta, 385 harfida 1 ta, 386 harfida 1 ta, 387 harfida 1 ta, 388 harfida 1 ta, 389 harfida 1 ta, 390 harfida 1 ta, 391 harfida 1 ta, 392 harfida 1 ta, 393 harfida 1 ta, 394 harfida 1 ta, 395 harfida 1 ta, 396 harfida 1 ta, 397 harfida 1 ta, 398 harfida 1 ta, 399 harfida 1 ta, 400 harfida 1 ta, 401 harfida 1 ta, 402 harfida 1 ta, 403 harfida 1 ta, 404 harfida 1 ta, 405 harfida 1 ta, 406 harfida 1 ta, 407 harfida 1 ta, 408 harfida 1 ta, 409 harfida 1 ta, 410 harfida 1 ta, 411 harfida 1 ta, 412 harfida 1 ta, 413 harfida 1 ta, 414 harfida 1 ta, 415 harfida 1 ta, 416 harfida 1 ta, 417 harfida 1 ta, 418 harfida 1 ta, 419 harfida 1 ta, 420 harfida 1 ta, 421 harfida 1 ta, 422 harfida 1 ta, 423 harfida 1 ta, 424 harfida 1 ta, 425 harfida 1 ta, 426 harfida 1 ta, 427 harfida 1 ta, 428 harfida 1 ta, 429 harfida 1 ta, 430 harfida 1 ta, 431 harfida 1 ta, 432 harfida 1 ta, 433 harfida 1 ta, 434 harfida 1 ta, 435 harfida 1 ta, 436 harfida 1 ta, 437 harfida 1 ta, 438 harfida 1 ta, 439 harfida 1 ta, 440 harfida 1 ta, 441 harfida 1 ta, 442 harfida 1 ta, 443 harfida 1 ta, 444 harfida 1 ta, 445 harfida 1 ta, 446 harfida 1 ta, 447 harfida 1 ta, 448 harfida 1 ta, 449 harfida 1 ta, 450 harfida 1 ta, 451 harfida 1 ta, 452 harfida 1 ta, 453 harfida 1 ta, 454 harfida 1 ta, 455 harfida 1 ta, 456 harfida 1 ta, 457 harfida 1 ta, 458 harfida 1 ta, 459 harfida 1 ta, 460 harfida 1 ta, 461 harfida 1 ta, 462 harfida 1 ta, 463 harfida 1 ta, 464 harfida 1 ta, 465 harfida 1 ta, 466 harfida 1 ta, 467 harfida 1 ta, 468 harfida 1 ta, 469 harfida 1 ta, 470 harfida 1 ta, 471 harfida 1 ta, 472 harfida 1 ta, 473 harfida 1 ta, 474 harfida 1 ta, 475 harfida 1 ta, 476 harfida 1 ta, 477 harfida 1 ta, 478 harfida 1 ta, 479 harfida 1 ta, 480 harfida 1 ta, 481 harfida 1 ta, 482 harfida 1 ta, 483 harfida 1 ta, 484 harfida 1 ta, 485 harfida 1 ta, 486 harfida 1 ta, 487 harfida 1 ta, 488 harfida 1 ta, 489 harfida 1 ta, 490 harfida 1 ta, 491 harfida 1 ta, 492 harfida 1 ta, 493 harfida 1 ta, 494 harfida 1 ta, 495 harfida 1 ta, 496 harfida 1 ta, 497 harfida 1 ta, 498 harfida 1 ta, 499 harfida 1 ta, 500 harfida 1 ta, 501 harfida 1 ta, 502 harfida 1 ta, 503 harfida 1 ta, 504 harfida 1 ta, 505 harfida 1 ta, 506 harfida 1 ta, 507 harfida 1 ta, 508 harfida 1 ta, 509 harfida 1 ta, 510 harfida 1 ta, 511 harfida 1 ta, 512 harfida 1 ta, 513 harfida 1 ta, 514 harfida 1 ta, 515 harfida 1 ta, 516 harfida 1 ta, 517 harfida 1 ta, 518 harfida 1 ta, 519 harfida 1 ta, 520 harfida 1 ta, 521 harfida 1 ta, 522 harfida 1 ta, 523 harfida 1 ta, 524 harfida 1 ta, 525 harfida 1 ta, 526 harfida 1 ta, 527 harfida 1 ta, 528 harfida 1 ta, 529 harfida 1 ta, 530 harfida 1 ta, 531 harfida 1 ta, 532 harfida 1 ta, 533 harfida 1 ta, 534 harfida 1 ta, 535 harfida 1 ta, 536 harfida 1 ta, 537 harfida 1 ta, 538 harfida 1 ta, 539 harfida 1 ta, 540 harfida 1 ta, 541 harfida 1 ta, 542 harfida 1 ta, 543 harfida 1 ta, 544 harfida 1 ta, 545 harfida 1 ta, 546 harfida 1 ta, 547 harfida 1 ta, 548 harfida 1 ta, 549 harfida 1 ta, 550 harfida 1 ta, 551 harfida 1 ta, 552 harfida 1 ta, 553 harfida 1 ta, 554 harfida 1 ta, 555 harfida 1 ta, 556 harfida 1 ta, 557 harfida 1 ta, 558 harfida 1 ta, 559 harfida 1 ta, 560 harfida 1 ta, 561 harfida 1 ta, 562 harfida 1 ta, 563 harfida 1 ta, 564 harfida 1 ta, 565 harfida 1 ta, 566 harfida 1 ta, 567 harfida 1 ta, 568 harfida 1 ta, 569 harfida 1 ta, 570 harfida 1 ta, 571 harfida 1 ta, 572 harfida 1 ta, 573 harfida 1 ta, 574 harfida 1 ta, 575 harfida 1 ta, 576 harfida 1 ta, 577 harfida 1 ta, 578 harfida 1 ta, 579 harfida 1 ta, 580 harfida 1 ta, 581 harfida 1 ta, 582 harfida 1 ta, 583 harfida 1 ta, 584 harfida 1 ta, 585 harfida 1 ta, 586 harfida 1 ta, 587 harfida 1 ta, 588 harfida 1 ta, 589 harfida 1 ta, 590 harfida 1 ta, 591 harfida 1 ta, 592 harfida 1 ta, 593 harfida 1 ta, 594 harfida 1 ta, 595 harfida 1 ta, 596 harfida 1 ta, 597 harfida 1 ta, 598 harfida 1 ta, 599 harfida 1 ta, 600 harfida 1 ta, 601 harfida 1 ta, 602 harfida 1 ta, 603 harfida 1 ta, 604 harfida 1 ta, 605 harfida 1 ta, 606 harfida 1 ta, 607 harfida 1 ta, 608 harfida 1 ta, 609 harfida 1 ta, 610 harfida 1 ta, 611 harfida 1 ta, 612 harfida 1 ta, 613 harfida 1 ta, 614 harfida 1 ta, 615 harfida 1 ta, 616 harfida 1 ta, 617 harfida 1 ta, 618 harfida 1 ta, 619 harfida 1 ta, 620 harfida 1 ta, 621 harfida 1 ta, 622 harfida 1 ta, 623 harfida 1 ta, 624 harfida 1 ta, 625 harfida 1 ta, 626 harfida 1 ta, 627 harfida 1 ta, 628 harfida 1 ta, 629 harfida 1 ta, 630 harfida 1 ta, 631 harfida 1 ta, 632 harfida 1 ta, 633 harfida 1 ta, 634 harfida 1 ta, 635 harfida 1 ta, 636 harfida 1 ta, 637 harfida 1 ta, 638 harfida 1 ta, 639 harfida 1 ta, 640 harfida 1 ta, 641 harfida 1 ta, 642 harfida 1 ta, 643 harfida 1 ta, 644 harfida 1 ta, 645 harfida 1 ta, 646 harfida 1 ta, 647 harfida 1 ta, 648 harfida 1 ta, 649 harfida 1 ta, 650 harfida 1 ta, 651 harfida 1 ta, 652 harfida 1 ta, 653 harfida 1 ta, 654 harfida 1 ta, 655 harfida 1 ta, 656 harfida 1 ta, 657 harfida 1 ta, 658 harfida 1 ta, 659 harfida 1 ta, 660 harfida 1 ta, 661 harfida 1 ta, 662 harfida 1 ta, 663 harfida 1 ta, 664 harfida 1 ta, 665 harfida 1 ta, 666 harfida 1 ta, 667 harfida 1 ta, 668 harfida 1 ta, 669 harfida 1 ta, 670 harfida 1 ta, 671 harfida 1 ta, 672 harfida 1 ta, 673 harfida 1 ta, 674 harfida 1 ta, 675 harfida 1 ta, 676 harfida 1 ta, 677 harfida 1 ta, 678 harfida 1 ta, 679 harfida 1 ta, 680 harfida 1 ta, 681 harfida 1 ta, 682 harfida 1 ta, 683 harfida 1 ta, 684 harfida 1 ta, 685 harfida 1 ta, 686 harfida 1 ta, 687 harfida 1 ta, 688 harfida 1 ta, 689 harfida 1 ta, 690 harfida 1 ta, 691 harfida 1 ta, 692 harfida 1 ta, 693 harfida 1 ta, 694 harfida 1 ta, 695 harfida 1 ta, 696 harfida 1 ta, 697 harfida 1 ta, 698 harfida 1 ta, 699 harfida 1 ta, 700 harfida 1 ta, 701 harfida 1 ta, 702 harfida 1 ta, 703 harfida 1 ta, 704 harfida 1 ta, 705 harfida 1 ta, 706 harfida 1 ta, 707 harfida 1 ta, 708 harfida 1 ta, 709 harfida 1 ta, 710 harfida 1 ta, 711 harfida 1 ta, 712 harfida 1 ta, 713 harfida 1 ta, 714 harfida 1 ta, 715 harfida 1 ta, 716 harfida 1 ta, 717 harfida 1 ta, 718 harfida 1 ta, 719 harfida 1 ta, 720 harfida 1 ta, 721 harfida 1 ta, 722 harfida 1 ta, 723 harfida 1 ta, 724 harfida 1 ta, 725 harfida 1 ta, 726 harfida 1 ta, 727 harfida 1 ta, 728 harfida 1 ta, 729 harfida 1 ta, 730 harfida 1 ta, 731 harfida 1 ta, 732 harfida 1 ta, 733 harfida 1 ta, 734 harfida 1 ta, 735 harfida 1 ta, 736 harfida 1 ta, 737 harfida 1 ta, 738 harfida 1 ta, 739 harfida 1 ta, 740 harfida 1 ta, 741 harfida 1 ta, 742 harfida 1 ta, 743 harfida 1 ta, 744 harfida 1 ta, 745 harfida 1 ta, 746 harfida 1 ta, 747 harfida 1 ta, 748 harfida 1 ta, 749 harfida 1 ta, 750 harfida 1 ta, 751 harfida 1 ta, 752 harfida 1 ta, 753 harfida 1 ta, 754 harfida 1 ta, 755 harfida 1 ta, 756 harfida 1 ta, 757 harfida 1 ta, 758 harfida 1 ta, 759 harfida 1 ta, 760 harfida 1 ta, 761 harfida 1 ta, 762 harfida 1 ta, 763 harfida 1 ta, 764 harfida 1 ta, 765 harfida 1 ta, 766 harfida 1 ta, 767 harfida 1 ta, 768 harfida 1 ta, 769 harfida 1 ta, 770 harfida 1 ta, 771 harfida 1 ta, 772 harfida 1 ta, 773 harfida 1 ta, 774 harfida 1 ta, 775 harfida 1 ta, 776 harfida 1 ta, 777 harfida 1 ta, 778 harfida 1 ta, 779 harfida 1 ta, 780 harfida 1 ta, 781 harfida 1 ta, 782 harfida 1 ta, 783 harfida 1 ta, 784 harfida 1 ta, 785 harfida 1 ta, 786 harfida 1 ta, 787 harfida 1 ta, 788 harfida 1 ta, 789 harfida 1 ta, 790 harfida 1 ta, 791 harfida 1 ta, 792 harfida 1 ta, 793 harfida 1 ta, 794 harfida 1 ta, 795 harfida 1 ta, 796 harfida 1 ta, 797 harfida 1 ta, 798 harfida 1 ta, 799 harfida 1 ta, 800 harfida 1 ta, 801 harfida 1 ta, 802 harfida 1 ta, 803 harfida 1 ta, 804 harfida 1 ta, 805 harfida 1 ta, 806 harfida 1 ta, 807 harfida 1 ta, 808 harfida 1 ta, 809 harfida 1 ta, 810 harfida 1 ta, 811 harfida 1 ta, 812 harfida 1 ta, 813 harfida 1 ta, 814 harfida 1 ta, 815 harfida 1 ta, 816 harfida 1 ta, 817 harfida 1 ta, 818 harfida 1 ta, 819 harfida 1 ta, 820 harfida 1 ta, 821 harfida 1 ta, 822 harfida 1 ta, 823 harfida 1 ta, 824 harfida 1 ta, 825 harfida 1 ta, 826 harfida 1 ta, 827 harfida 1 ta, 828 harfida 1 ta, 829 harfida 1 ta, 830 harfida 1 ta, 831 harfida 1 ta, 832 harfida 1 ta, 833 harfida 1 ta, 834 harfida 1 ta, 835 harfida 1 ta, 836 harfida 1 ta, 837 harfida 1 ta, 838 harfida 1 ta, 839 harfida 1 ta, 840 harfida 1 ta, 841 harfida 1 ta, 842 harfida 1 ta, 843 harfida 1 ta, 844 harfida 1 ta, 845 harfida 1 ta, 846 harfida 1 ta, 847 harfida 1 ta, 848 harfida 1 ta, 849 harfida 1 ta, 850 harfida 1 ta, 851 harfida 1 ta, 852 harfida 1 ta, 853 harfida 1 ta, 854 harfida 1 ta, 855 harfida 1 ta, 856 harfida 1 ta, 857 harfida 1 ta, 858 harfida 1 ta, 859 harfida 1 ta, 860 harfida 1 ta, 861 harfida 1 ta, 862 harfida 1 ta, 863 harfida 1 ta, 864 harfida 1 ta, 865 harfida 1 ta, 866 harfida 1 ta, 867 harfida 1 ta, 868 harfida 1 ta, 869 harfida 1 ta, 870 harfida 1 ta, 871 harfida 1 ta, 872 harfida 1 ta, 873 harfida 1 ta, 874 harfida 1 ta, 875 harfida 1 ta, 876 harfida 1 ta, 877 harfida 1 ta, 878 harfida 1 ta, 879 harfida 1 ta, 880 harf

qismi ekanligi aniqlandi. Uning ijodi Muhammad Rahimxon II (Feruz) davrida shakllangan adabiy jarayon bilan bevosita bog'liq bo'lib, mazkur muhitning asosiy xususiyatlarini o'zida mujassam etgan.

Tadqiqot davomida shoir devonlarining mavjud ikki qo'lyozma nusxasi aniqlanib, ularning tuzilishi, janriy tarkibi va matnshunoslik jihatlari o'rganildi. Devonlarda g'azal janrining yetakchi o'rinda ekanligi, shuningdek, muxammas, marsiya, qasida, mustazod, ruboiy kabi janrlarning mavjudligi Laylo ijodining serqirra ekanligini ko'rsatadi. Bu esa uning mumtoz adabiyot an'alarini chuqur egallagan ijodkor bo'lganidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Begali Qosimov B. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 320 b.
2. O'zbek adabiyoti tarixi (5-jild). – Toshkent: Fan, 2018. – 560 b.
3. Matnshunoslik asoslari / tahrir hay'ati: Sh. Sirojiddinov. – Toshkent: Akademiashr, 2019. – 288 b.
4. Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharq qo'lyozmalari instituti. Qo'lyozmalar tavsifi katalogi. – Toshkent: Fan, 2020. – 400 b.
5. Naim Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Akademiashr, 2021. – 512 b.
6. Adabiyotshunoslikka kirish / mualliflar jamoasi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020. – 256 b.

Shuningdek, qo'lyozmalarning paleografik va kodikologik xususiyatlari, ularning yaratilish davri hamda ko'chirilish jarayoni Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharq qo'lyozmalari instituti fond materiallari asosida aniqlashtirildi. Bu esa devonlarning ilmiy va tarixiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, Laylo adabiy merosi nafaqat alohida bir ijodkorning poetik dunyosini, balki Xorazm adabiy muhitining rivojlanish jarayonini o'rganishda ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, shoir hayoti va ijodiga oid ma'lumotlarning kamligi kelgusida qo'shimcha izlanishlar olib borishni talab etadi.

7. Ahmad Tabibiy. Majmuatash-shuaroyi Feruzshohiy (nashrga tayyorlovchi: zamonaviy tadqiqotchilar). – Toshkent: Fan, 2019. – 350 b.
8. Bayoniy. Shajarayi Xorazmshohiy. – Toshkent: Akademiashr, 2021. – 280 b.
9. Komil Xorazmiy. Devon. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2018. – 240 b.
10. “Xorazm adabiy muhiti va devonchilik an'analari” // O'zbek tili va adabiyoti jurnali. – Toshkent, 2022. – №3. – B. 45–52.
11. “Matnshunoslikda qo'lyozma manbalarni o'rganish masalalari” // Filologiya masalalari. – Toshkent, 2023. – №1. – B. 78–85.
12. www.ziyonet.uz
13. www.wikipedia.uz